

Душица Пошић

КАО ТЕЛО И ДУША

Славко Стаменић, *Sanctus*, Impres design-Maverick, Краљево, 1996.

Искусни критичари причају да друга – а не прва – књига чини писца. Па ако за прву кажемо да је улазница у свет књижевности, за другу можемо да кажемо да је радна виза. Она потврђује да прва није била пука случајност и, уједно, показује шта писац заиста може, Славко Стаменић нам се својом другом књигом, *Sanctus*, објављује као зрео писац препознатљивог ауторског рукописа и особене стваралачке физиономије. Осам прича ове збирке откривају руку мајстора, а њени изузетни домети могу се пратити на свим нивоима целине.

Најпре, уз тематско-мотивско обиље, које доказује приповедачеву инвентивност. *Sanctus* се одликује семантичком кохеренцијом. Збирка је усмерена на промишљање историје и зла, тела и душе. Целина је, затим, такође кохерентно остварена и осмишљена тако да, попут Бернсове *Историје светиња у десет и по поглавља*, или Кишове *Енциклопедије мртвих*, изложи различите историјске сегменте, од ранијих периода до наших дана. Други потез који омогућује кохеренцију јесте додир различитих национално-културних групација. На андрићевском и селимовићевском трагу, али и са немало аутентичности, па и утицаја нашега времена, Стаменић настоји да локалитете и групације у једном сегменту времена одрази као живописан миље, али само као фон на којем се простире феномен зла доказујући да је оно увек и свуда. Доказујући да се оно не може избећи: »Говоре да је боље побећи на сигурно док невоља прође, а они који остају питају, не без злурадости, где је то сигурно« (*Трен Јешаје Кајона*).

Уколико се обратимо једном прихваћеном термину *историјски роман*, и на основу њега сачинимо за ову прилику радни *историјска прича*, мораћемо да констатујемо како историја у Стаменићевој причи демонстрира његову приповедачку вештину, али како јој дубину даје његова мисао и снага његове визије. Ево и примера:

»Лако је Валију. Да се нешто деси, он би и даље седео безбрижно и преметао речи као сваки доконик, а ја? Деси ли се неко зло, а то дочује кајмакам, па кајмакам ли само погледом прекори мухафиза, мухафиз би већ речју мог агу, а мој ага мене, вала, сабљом. Па како да будем миран?«

На ираници Алахова светиа

Са формалног аспекта посматрано, *Sanctus* је остварен на занимљив начин. Аутор је сваки текст замислио тако да линеаран наративни низ пресеца – од приче до приче – различитим гласовима, или свестима, или наративним сегментима. Позовимо се, опет, на један прихваћени термин, на Бахтинов *полифонијски роман*. На основу њега се, такође, може за ову прилику успоставити радни термин *полифонијска прича*, која доказује да је време једногласја нарације, једнообразне и целовите слике света заувек (или бар за сада) прошло, непосредно водећи у »мале приче« нашег тренутка и у особеност Стаменићеве андрићевско-селимовићевске линије:

»времена таква, гора од свих времена, да се не зна шта да се мисли ни шта да се ради, ко је у праву а ко не, шта је добро а шта зло, да је ово, како рече један мудри, мрачно доба празнине, и да само остаје уздање у Одредитеља Коначног Места.«

На ираници Алахова светиа

Преломљена на особеностима различитих свести, нарација не губи своју хронолошку нит, али њен испрекидани ток задржава само чворишне приповедне моменте. Издвојиће се тачка преокрета, она која у себи садржи све до тада испричано и зачиње све будуће испричано, те тачка завршетка. Поравнања. Тачка која показује човекову немоћ пред поретком зла и тачка која показује његову равнодушност пред истим. Текст има трагичке елементе, али се завршава хармонијом, космичком структуром, ако се тако може казати. Елементи хаоса окончавају се у помирењу, у равнодушности, а трагична се судбина појединаца губи у мирењу човека са оним што јесте његов живот и његова природа. У уобичајеном наративном току трагички моменти добили би већу тежину, не би се на тај начин истакла равнодушност завршнице, нити би се нагласила њена апсурдна хармонија:

»Али инсанова вечита тежња је изгубити што мање, те се на све навикне и све себи опрости, и изгледа да је то истина живљења.«

Блати тлас из мимбера

Насловна прича, *Sanctus*, која се плете око љубави фра Антуна и Ахмет-агине ћерке Мејре, показује сво мајсторство истицања ових момената приче. Колико се отац гнуша потенцијалне ћеркине заљубљености, толико се и фра Антун гнуша сопствених осећања. Зло се на овој тачки приче *Sanctus* показује као спољашње и унутрашње, као могућност да се један прихваћени поредак наруши упадом страног тела, те као могућност да се наруши стање свести једног изграђеног идентитета. Ага, у немоћи и бесу, шаље попу своје људе са задатком да му припрете, али поп, наоко ненадано, исповеда спремност на преобраћење. Немоћ пред злом кулминира. Нити су претње Ахмет-аге постигле циљ, нити је фратар, усрдно понављајући молитве, уснео да се избори са сопственом слабашћу. Страно тело је инкорпорирано у прихваћени поредак, а појединац нарушава свој идентитет. Све је наизглед као што је до тада и било. Само наизглед, дакако. Јер после ломова више ништа не може да буде исто. Једино што се може јесте прихватити новонастало стање ствари. Навићи се и себи опростити. Навићи се на поредак зла и себи опростити одрицање од бедема етике.

То је и тачка прелома која у себи носи трагику расплета. Јер као што је дотадашњи ток нарације водио овом преокрету, тако и наставак из њега произилази. Фра Антун није, како је мислио да јесте, господар своје судбине. Његова је судбина одређена његовим животом, а његов је живот одређен злоделима које је као католички поп починио. И од њих није могао побећи. Његова су се бивша сабраћа поплашила за себе, а најједноставнији начин за ослобађање од страха, за ослобађање од сопствене слабости, јесте убиство фра Антуна. Тиме се показују још две истине. Оно што би се могло одредити као историја, а ја га одређујем као поредак зла, јесте прихваћени етички образац једне заједнице. Он се испоставља тек као нормирање зла – од онога које се законски жигосе ка оном које се, као потребно и оправдано, законски легализује. Нема ни једне приче која се није дотакла овог обрасца. Рекло би се да је то и суштинско њено занимање. Зло је, код Славка Стаменића, људског порекла. Неискорењиво. Неискорењиво колико и потреба човека да свој живот организује у заједницу и своју судбину њоме одређује и оправдава. А поредак зла је такав да му се не може измаћи. Једно зло води у друго зло, а оно најзад у смрт. Они који су једно време уживали у његовој милости морају, пре или касније, да скончају као његове жртве.

Да апсурд буде већи, као што показује прича *Блати илас из мимбера*, они који не прихватају образац морају бити кажњени. Цитирана мисао о навикавању и праштању припада старом Сеид-ефендији, који се не мири са променама што, пред његовим очима, потресају његов свет. Он не пристаје да се уклопи у нови што пред његовим очима настаје, не покорављујући се, тиме, поретку који га надилази. Поретку моћнијем толико да се може схватати и као божији: »погађало се тачно и рушило темељно као да је то баш Његова воља.« А они који не пристају, у причи *Моћ*: »Сумасишавши и јесу Божји људи«, појединци су са оне стране разума. Разум је, дакле, извориште зла, онолико колико зло јесте људског порекла.

Како се, после проливања крви, окончавају приче Славка Стаменића? Или, како се може тумачити њихова апсурдна хармонија? У том је погледу мајсторска завршница приче *Sanctus*. На вест о убиству бившег попа, сада подучаватеља Махмута, Ахмет-ага шамавром зауставља Ђеркин јецај, па се:

»окрену и запути низ басамак муштулугџији, смирујући свој корак и смирујући дамарање свог лица како би пред заптију изнео своју равнодушност, мир оних који не сумњиче у Божје намене, тек уздахом дубоким покажу да разумеју туђи бол.«

Управо у смислу који сам настојала да истакнем. Прихваћени образац јесте начин да се жигосу једни а легализују други облици зла. Поредак није нарушен. Све је наизглед као што је до тада и било. Жртве се, наравно, не рачунају. Они који су остали морају да се повинују да и сами не би страдали. Жртве, зато, треба обезвредити до краја. Поредак мора доследно да затвори круг. У причи *Трен Јешаје Кајона* несрећни Јеврејин страда невин од руку оних које је желео да спасе, да би се његово убиство окончало позивом на пљачкање леша. Уколико помислимо да је то врхунац, морамо се присетити једне Стаменићеве максиме: »И праве и криве обузе страх много пре доласка султанове војске, јер завитлане сабље се не враћају лако у каније«. Пред злом које је захуктало, а захуктало је увек и свуда, мудро је бранити га. Мудро је бити равнодушно покоран. Поравнање. Или мрачна визија човекове природе, која је у својој равнодушности много страшнија, много погубнија, него што би крик побуне, него што би утук могао да буде. Јер сваки би бунт дао нешто хуманости, свака би реакција открила нешто рањивости, а све би се то могло разликовати у индивидуалностима. У човеку. У живој јединки. Оваква, типска завршница јесте апологија поистовећивања. Тамног, неискорењивог поистовећивања-по-ништавности. И у ништавилу.

Где су, најзад, границе ове неискорењивости. Ако је зло човеков производ, а човек биће разума, логично је опозицију потражити са друге стране. У збирци *Sanctus* она се може пратити као религија, уже као хришћанство, али ја бих јој дала шире импликације:

»Збиља, земља и небо су права црква, а звездане двери јасно разлучују онај мир и онај сјај горе од овог немира и овог блата доле. (...) Сам Господ ме тад извео на палубу и показао ми колико је све ништавно према вечном и небеском миру и сјају миријада кандила над тамом и хуком Црног мора, према стропу истинске цркве.«

Ход у ноћи

Трансцендирање јесте могућност добра, која се може тумачити као способност унутрашње равнотеже и духовне дистанце од света човека. Она јесте саображавање са светом природе, ирационално – са оне стране разума а са ове стране љубави – понирање у њен свеобухватни дах. Поистовећивање са њим. Друга могућност припада писању.

Да би се објаснио смисао писања, задржаће се најпре на још једној равни књиге, на стилу. Треба истаћи како је *Sanctus* готово беспрекорно написан, те како ова одлика није тако честа у млађих писаца. Тим више је треба нагласити. Стаменић је одличан познавалац нашег језика. Аутор свој приповедни миље оживљава и специфичном лексиком, речима из различитих нивоа језика, дијалектализима, архаизмима... Оно на шта, међутим, ваља скренути пажњу јесте чињеница да њихово порекло није само из говорног већ и из књижевног језика, па и из језика књижевности. Шта се тиме сугерише? Ерудиција и књижевно образовање писца. Једном речју – имплицитна интертекстуална мрежа. Славко Стаменић је прави пост/модернистички писац, за кога књижевности нема изван књижевности, али се његова особеност огледа у томе што он своју литерарну основу не потенцира на тематској равни текста, већ на њу упућује својим стиллом. Тиме се он потврђује и као самосвестан аутор, чији промишљени стваралачки поступци не само што дају једну изузетну књигу већ обећавају и даље списатељске успехе.

Како писац краја века не може изван књижевности, не може а да не упути на сопствене стваралачке премисе, тако ни Стаменић није окончао књигу без аутопоетичких момената. А како је реч о особеном књижевнику, он се ни сада није приклонио уобичајеним решењима, није своја аутопоетичка размишљања тематизовао, већ их је сугерисао самом причом. Тако је једна од максима из приче *На ираници Алахова свети*: »У ћутању почива сво зло по нас, јер њему се најмање верује«. Супротно томе, говор је гарант добра за онога који говори, једнако као и друштвено прихваћена етичка категорија, носилац истине. А у причи *Трен Јешаје Кајона* појашњава се и потврђује та теза: »ја бејах вођен руком Творца, дакле не неспособношћу и пијанствима, и доведен овде, у ову пиротску касабу, да као просјак, за пук, а као апостол, за Истину, поново прославим моћ речи.« У свету зла реч има две велике мисије – да каже истину и да буде његова етичка свест. Истина је лепота. Лепота је истина. Једно без другог не могу. Као тело и душа.